

ТЕОРИЯ ПРАВ СОБСТВЕННОСТИ

**О.В. ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ, к.е.н., доцент,
Ю.П. ІВАШУК,
Тернопільський національний економічний університет**

«РОЗГУЛ» КОРУПЦІЇ ТА РЕЙДЕРСТВА ЯК ФАКТОР НЕЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНОСТІ

*«Врешь братец, какие тебе документы. На то указы.
В том-то и сила, чтобы безо всякого права отнять
имение»*

А.С.Пушкин «Дубровский»

«Собственность – это кража»

П.Ж.Прудон «Qu'est ce que la propri éte?»

У статті на основі методології теорії прав власності та кореляційно-регресійного аналізу розглянуто щільність взаємозв'язку між такими категоріями як рівень корупції та незахищеність прав власності.

Ключові слова: корупція, права власності, рейдерство.

Сьогодні економічна теорія прав власності, на думку багатьох науковців (С.Пейович, Е.Фуруботн, Г.Демсець, Б.Даллаго, Р.Коуз, Р.Капелюшников та ін.) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9], за своєю важливістю і значущістю у формуванні економічної системи будь-якого суспільства може претендувати на роль універсальної метатеорії щодо трактування категорії власності. Вона є одним із напрямів неінституціональної економічної науки та визначає відносини власності, виходячи з принципу обмеженості ресурсів, тому відносини власності становлять систему винятків з доступу до них.

Потрібно зазначити, що ситуація, за якої усі права на об'єкт законодавчо закріплено й усі дозволені способи її захисту враховано, загалом є абстракцією, і якби таке можна було б зробити, то ця система навряд чи змогла б розвиватися. Несанкціонована поведінка також залишається в полі зору цієї теорії, яка розуміється економічно: заборони й обмеження не усувають її, а діють як негативні стимули, збільшуючи витрати, які з нею пов'язані (наприклад, ув'язнення, витрати на здійснення корупційних механізмів). Одним із видів несанкціонованої поведінки, яку можна розглянути через призму теорії прав власності, є рейдерство, яке набуло значного поширення на теренах постсоціалістичного простору. Кваліфікація цього складного та вже не нового для сучасного

українського суспільства явища викликає повсякчасні непорозуміння та відмінності у трактуванні.

У підвалини становлення теорії прав власності зробили вагомий внесок такі відомі економісти та юристи, як: Р.Коуз, А.Алчян, Д.Норт, С.Пейович, Е.Фуруботн, Й.Барцель, А.Оноре, Г.Демсець та ін. [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 10; 11; 12; 13; 14; 15]. Серед науковців, які досліджували тіньову економіку та її взаємозв'язок з «недружніми поглинаннями», варто виділити: Дж.Гелбрейта, Дж.Гершуні, П.Гутмана, Л.Ларуша, Г.Мюрдаля, Я.Пляйса, Л.Туроу та ін. [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24]. Однак, на сьогодні іще залишається недостатньо розробленою проблематика взаємовпливу корупції та рейдерства в контексті ефективного захисту прав власності.

Метою роботи є дослідження на засадах економічної теорії власності щільності взаємозв'язку рівня корупції в Україні зі ступенем захищеності прав власності, а також розкриття особливості «чорного» рейдерства як практики поглинання підприємств на постсоціалістичному просторі, яке здебільшого можливе за умов корумпованості органів державної влади (зокрема, чиновників). У статті висувається гіпотеза про те, що високий рівень корупції прямим чином пов'язаний з рейдерськими захопленнями, що, в свою чергу, призводить до неефективної системи захисту прав власності.

Одна з особливостей методологічної основи теорії прав власності полягає в тому, що дослідники використовують замість звичного усім терміну «власність» категорію «права власності». Як зазначають Г.Монісен,

© О.В. Длугопольський, Ю.П. Івашук, 2013

С.Пейович, конструктивний методологічний принцип теорії прав власності простий: «не організація як така є віднині об'єктом аналізу, а індивідуальний агент, що прагне максимізувати свою функцію корисності в межах організаційної структури» [25]. За В.Меклінгом, організація не може мати жодних «власних» цілей, оскільки є не більш ніж сумою обмежень, в рамках яких здійснюють цілеспрямовані дії окремі її члени: «організації не є живими об'єктами, вони становлять чисті концептуальні артефакти навіть тоді, коли їм надають правовий статус індивідуумів. В кінцевому рахунку, ми можемо робити будь-що лише стосовно або для індивідуумів» [26].

Поняття «права власності» (*property rights*) у сучасних економічних джерелах описує дії або сукупність дій стосовно об'єктів (ресурсів, предметів вжитку тощо), які індивід або інший суб'єкт дії може здійснювати, не зазнаючи загрози санкцій з боку інших суб'єктів [27]. Отже, права власності – це дії з майном, які суспільство визнає припустимими. Система прав власності, яка панує в суспільстві, є, таким чином, сумою економічних і соціальних відносин з приводу рідкісних ресурсів, вступивши у які окремі члени суспільства протистоять один одному.

Склад і структура можливих перепон для несанкціонованого доступу до того чи того права власності визначаються під час процедури, яка отримала назву «специфікація прав власності». Специфікувати будь-яке право власності означає визначити, хто, з яким об'єктом, що саме, за яких умов і обмежень може безперешкодно робити, і який гарант або гаранті перешкоджатимуть втручанню інших в реалізацію свого права цим суб'єктом.

У сучасній економічній теорії практично загальноприйняте положення про те, що наявність в індивіда специфікованих і захищених прав власності на ресурси і результати їх використання виступає основою будь-якої виробничої діяльності, передумовою виникнення дієвих стимулів до ефективного використання обмежених ресурсів. Власник незахищених прав власності використовуватиме такі ресурси з мінімальною ефективністю, оскільки створюваний «надлишок» продукції (понад мінімум, необхідний для виживання) може бути привласнений без жодної компенсації будь-яким іншим індивідом, який має вищий «потенціал насилля» [28]. В цьому аспекті актуальними вважаються дослідження перуанського економіста Е. де Сото [29; 30], в яких вчений

на основі аналізу специфіки захисту прав власності у Перу, Єгипті, Гаїті та інших країнах з економіками, що розвиваються. Вчений доводить, що навіть наявність у незможного населення достатньої кількості матеріальних цінностей (сумарна вартість активів бідняків у Гаїті, наприклад, у 150 разів більша за усю суму іноземних інвестицій, отриманих за історію країни, в Єгипті – у 55 разів [29, с.19]) не гарантує їх ефективного використання, оскільки ресурси мають неповноцінну форму: будинки зводяться на землі, права на яку належно не зафіксовані; підприємства юридично не зареєстровані, а їх відповідальність не визначено; виробництво розташовується там, де інвестори і фінансисти не можуть його побачити. Позаяк права власності не зафіксовані належно, ці активи не можна перетворити на капітал, продати поза межами вузького кола, де люди знають і довіряють одне одному, використовувати як заставу по кредиту або як часту в інвестиціях.

Без сильних інститутів, які забезпечують права власності, неможлива не лише ринкова економіка, а й демократія. Зв'язок між правами власності й інститутами, які їх підтримують, підтвердився у процесі розвитку ряду країн як з розвинутою економікою, так і з економікою, що розвивається. Саме завдяки якісним інститутам і нині діє система прав власності, а права власності, у свою чергу, гарантують власникам (громадянам) частку у цій системі, створюючи зв'язок між представницькою демократією й економічним розвитком [30]. О.Кадот, аналізуючи бюрократичну корупцію [31], також основний наголос робить на інституціональному чиннику: формальні структури і неформальні очікування вчений розглядає як особливості інституціонального проектування, які моделюються за допомогою гри з асиметричною інформацією. Зміни інституціональної структури змінюють значення параметрів гри, що наштовхує на думку про нескладність зменшення рівня корупції саме завдяки інституціональним перетворенням.

Економічні системи постійно розвиваються і постійно ускладнюються. При цьому забезпечення надійності функціонування економічної системи, мінімізація ризиків під час взаємодій агентів є головною умовою існування ефективних ринків. У процесі постійного обміну результатами виробничої діяльності в усіх агентів виникає природна потреба у забезпеченні захисту своєї власності, яка бере участь у цьому процесі. Під захищеністю права власності слід розуміти наявність перепон для

здійснення іншими суб'єктами не дозволених власником дій з об'єктом власності. Силове, недобросовісне захоплення прав власності можна вважати рейдерством. А.Осіпян запропонував визначення рейдерства, згідно якого – це відносини, які виникають між економічними суб'єктами з приводу відчуження-привласнення власності, за якого відчуження відбувається без згоди попереднього власника і належної компенсації, а привласненню надається законна форма. Під належною компенсацією розуміється компенсація відповідно до ринкової ціни на актив. Рейдерство припускає економічний збиток як у формі втрати економічного активу, так і у формі порушення виробничої діяльності або втрати ділової репутації [32]. Рейдерами, отже, є ті особи, що намагаються заволодіти компанією проти волі її власників з метою продажу активів, зміни керівництва, доведення до банкрутства у нечесній конкурентній боротьбі.

Рейдерство не може існувати без відповідного сприяння представників держави та без системної корупції, яка пронизує принципово значущі елементи судової системи, правоохоронних органів та силових структур. С.Миронов з приводу цього зазначає, що «...рейдерство і корупція – близнюки-брати. За більшістю рейдерських акцій стоять корумповані чиновники й правоохоронці» [33]. Згідно з теорією прав власності корупція становить «чорний ринок» прав власності, правом розподілу яких користуються саме чиновники. Реалізація корупційних трансакцій в межах «приватного ринку інститутів»¹ дає змогу забезпечити вигоди і переваги тому, хто дає хабара, в умовах правил гри, які існують [1; 34]. Рейдерство на пострадянському просторі найчастіше носить інверсійний характер: привласнення передує відчуженню. Спочатку ухвалюється рішення суду, оформлюються документи про зміну власника, що означає привласнення, а далі відбувається захоплення об'єкта (штурмом чи ненасильницьким шляхом), що знаме-

¹ Ринок інститутів – це процес, який дає змогу індивідам обирати правила гри в суспільстві. Через свої добровільні взаємодії індивіди оцінюють правила, які вже існують, визначають і перевіряють придатність нових. Розрізняють два типи ринків інститутів – політичний і приватний. На політичному ринку інститутів дії зводяться до зміни існуючого інституціонального устрою (явні інституціональні угоди). У випадку з приватним ринком відбувається відбір певної інституціональної форми поведінки (неявні інституціональні угоди).

нує момент відчуження. В результаті в багатьох економічних активів одночасно існує по декілька власників, кожен з яких декларує своє ексклюзивне законне право розпоряджатися цим активом. Отже, рейдерство – це мистецтво відібрати чужий актив так, щоб виникло враження легітимності, законності цього процесу.

Термін «рейдерство» прийшов в Україну із США, де рейдерами називають атакуючу сторону у процесах так званих злиттів і поглинань (*mergers & acquisitions*), і, на відміну від України, кримінального відтінку у цьому понятті переважно немає. Проте в англійській мові усі епітети корпоративних захоплень (*англ. – hostile, defended, contested, unfriendly*) мають негативні моральні конотації, що, звичай, пов'язують з тим фактом, що, на відміну від дружніх поглинань, під час захоплень завжди є потерпілі сторони². Під «недружнім поглинанням» розуміють встановлення контролю над бізнесом поза волею топ-менеджменту цього бізнесу. Права власності на частки участі у бізнесі, як правило, в країнах Заходу є «священними» і недоторканими. Захоплення підприємств є відчутним джерелом прибутку для чиновників, які зацікавлені у наданні рейдеру дорогих послуг, причому чиновник, який отримав хабара за підтримку рейдера, автоматично стає прикладом для наслідування (саме у цьому проявляється зв'язок корупції і рейдерства). Що стосується України, то лише за 2004-2006 рр. було захоплено майже 2000 підприємств, а за оцінками інвестиційної компанії «*Dragon Capital*» обсяг ринку недружніх поглинань в Україні сягає 3 млрд. дол. США [35]. В Росії лише у Москві потягом 2002-2004 рр. за допомогою «рейдерських атак» змінили власників понад 5300 великих підприємств.

Від рейдерства, як і від корупції, найбільше страждає середній і малий бізнес, оскільки великі промислові об'єкти є більш захищеними. Роль корумпованого чиновника тут особливо помітна, однак система правоохоронних органів часто не налаштована на системний розгляд питань можливих зловживань. Якщо вона сталася на низовому рівні, то в разі звернення постраждалих до вищих інстанцій питання чи не автоматично розглядається тим самим співробітником, який відмовляв при первинному розгляді звернень. При цьому співробітники правоохоронних органів одного ре-

² Рейдерами (*англ. – raider*) у Великобританії XVI-XVII ст. називали військові кораблі, що наодинці виконували бойові завдання (загарбники).

гіону, виявляючи корпоративну солідарність, можуть взаємодіяти в інтересах рейдера і практично не залишають власнику захопленого бізнесу шансів на дієве протистояння «рейдерській атаці».

Рейдерів можна поділити на дві групи: 1) «білі» рейдери, що використовують стандартний набір методів, які стосуються маніпуляцій з акціями та частками акціонерних товариств, а також протиріч та прогалин корпоративного законодавства для досягнення поставленої мети (поширені у США та країнах Західної Європи); 2) «чорні» рейдери, що використовують переважно кримінальні методи захоплення бізнесу: підробка документації, реєстрація бізнесу на підставних осіб, підкуп силових структур, чиновників, суддів тощо (поширені на те-

ренах колишнього СРСР). Особливим видом «чорного» рейдерства виступає грінмейл ([англ.](#) – *greenmail* – «зелена пошта»), зміст якого полягає в тому, що придбання невеликого пакету акцій або частки товариства дозволяє грінмейлеру шантажувати керівництво фірми, перешкоджаючи веденню фінансово-господарської діяльності (легітимні права міноритаріїв). Метою такої діяльності є примус керівництва компанії до викупу частки грінмейлера за ціною, що значно перевищує ринкову (табл. 1). У США, наприклад, ефективним методом боротьби з грінмейлом вважається «конфіскація» у дохід держави 80% прибутку від операцій з перепродажу активів за завищеними цінами [36].

Таблиця 1

Класичні приклади грінмейлу*

Грінмейлер	Сфера активності	Об'єкти грінмейлу
К.Ікан (<i>Carl Icahn</i>)	Захист інтересів міноритаріїв та участь у захопленні корпорацій через придбання акцій та їх перепродаж за цінами, вищими за ринкові	<i>Trans World Airlines, Texaco, Western Union, USX, Phillips Petroleum, Time Warner</i>
К.Дарт (<i>Kenneth Dart</i>)	Шантаж великих корпорацій та урядів (придбання боргових облігацій з подальшим саботажем політики реструктуризації їх боргу)	Бразилія, Аргентина, Еквадор, <i>Federal Home Loan Mortgage Corp., Immucor Inc.</i>

*Складено на основі: [36; 37].

Таким чином, відмінності вітчизняного і західного рейдерства полягають у тому, що на Заході рейдерство переважно залишається в рамках закону, тоді як на пострадянському просторі для реалізації рейдерства активно використовуються незаконні методи, а також державні інститути та «адміністративний ресурс».

Спробуємо емпіричним шляхом методом регресійного аналізу довести, що високий рівень корупції прямим чином пов'язаний з рейдерськими захопленнями, взявши за основу індекси, які відображають ці категорії в кількісних параметрах. Категорію «корупція» представимо Індексом сприйняття корупції (*Corruption Perceptions Index*), який розраховується командою дослідників Гетінгського університету [38], а категорію «Захист прав власності» – Субіндексом «Захист прав власності», що є одним із складових інтегрованого показника Індeksu економічної свободи (*Index*

of Economic Freedom), що розраховується організацією «Heritage Foundation» та журналом «Wall Street Journal» [39]. Для аналізу застосуємо пакет прикладних програм «Mathad 14», за допомогою якого сформуємо репрезентативну вибірку з 20 розвинених країн та 20 країн, що розвиваються, які найповніше охоплюють усі види політичних режимів, інституціонального середовища та рівня соціально-економічного розвитку (табл. 2).

Як видно з рис. 1, між чинниками x – Індекс сприйняття корупції (*CPI*) та y – Субіндекс економічної свободи «Захист прав власності» існує щільний кореляційний зв'язок ($R^2 = 0,907$), а коефіцієнт парної кореляції $p = 0,95$, отже, з цією імовірністю гіпотезу про відсутність кореляційного зв'язку між величинами варто відкинути і прийняти альтернативну гіпотезу про наявність стійкої залежності між величинами x та y .

Таблиця 2

Групування країн за індексами сприйняття корупції та захисту прав власності*

Група країн з розвиненими економіками			Група країн з економіками, що розвиваються		
Країна	Субіндекс IEF «Захист прав власності»	Індекс сприйняття корупції (CPI)	Країна	Субіндекс IEF «Захист прав власності»	Індекс сприйняття корупції (CPI)
Швейцарія	90	8.8	Росія	25	2.4
Швеція	90	9.3	Мексика	50	3.0
Сінгапур	90	9.2	Таджикистан	20	2.3
США	85	7.1	Молдова	40	2.9
Німеччина	90	8.0	Бразилія	50	3.8
Японія	80	8.0	Казахстан	40	2.7
Фінляндія	90	9.4	Індія	50	3.1
Нідерланди	90	8.9	Єгипет	35	2.9
Данія	90	9.4	Еквадор	20	2.7
Канада	90	8.7	Україна	30	2.3
Чехія	70	4.4	Болівія	10	2.8
Великобританія	90	7.8	Білорусь	20	2.4
Бельгія	80	7.5	Філіппіни	30	2.6
Норвегія	90	9.0	Таїланд	45	3.4
Франція	80	7.0	Індонезія	30	3.0
Австралія	90	8.8	Пакистан	30	2.5
Словаччина	50	4.0	Венесуела	5	1.9
Австрія	90	7.8	Нігерія	30	2.4
Іспанія	70	6.2	Зімбабве	10	2.2
Ірландія	90	7.5	Чад	20	2.0

* Субіндекс «Захист прав власності» (IEF) оцінюється за шкалою від 0 – «мінімальна свобода» до 100 – «максимальна свобода», а Індекс сприйняття корупції (CPI) від 10 – «чиста країна від корупції» до 0 – «надзвичайно корумпована країна».

Рейдерство на пострадянському просторі, і зокрема в Україні, – це показник відсталості, регресивної тенденції соціально-економічного розвитку. Відсутність законності неминує призводить до зростання трансакційних втрат. Обсяг втрат капіталу в Україні внаслідок невизначеності і нестабільності підриває довіру західних інвесторів, змушуючи їх переглядати свої оптимістичні прогнози [40].

Відсутність законодавчого закріплення такого роду злочину, як рейдерство, не дає змоги чітко вибудувати схему протидії тандему «корупція – рейдерство». Проблему рей-

дерства можливо усунути лише шляхом створення системи, до якої доцільно включити комплекс заходів інституціонального характеру, і цю систему повинна використовувати держава для захисту суспільства і бізнесу. Разом з тим, як важливе завдання на перспективу, вирішення якого необхідно для протидії рейдерству у сучасній Україні, є визначення рейдерства у вітчизняному законодавстві й ухвалення закону, який би концентрував у собі сукупність злочинів, що супроводжують рейдерство. Ліквідація цієї невизначеності в змозі забезпечити розвиток інституту власності, під-

вищити підприємницьку активність і стимулювати впровадження інновацій.

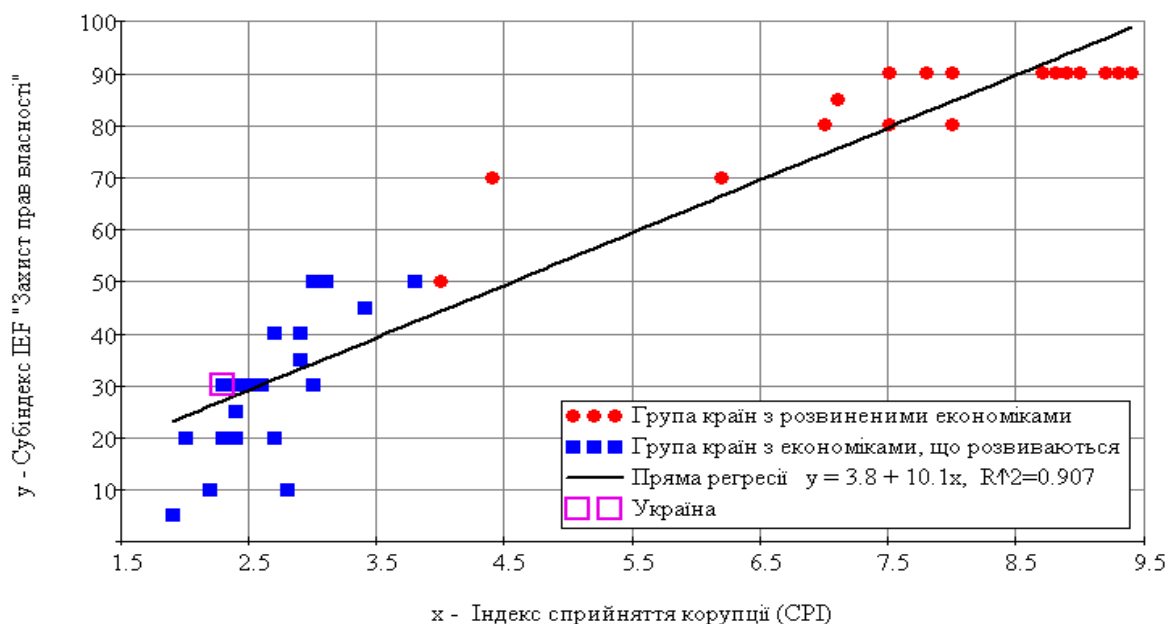


Рис. 1. Діаграма розподілу і пряма регресії показників Індекс сприйняття корупції (СРІ) та ІЕФ «Захист прав власності»

Забезпечення захисту прав власності та їх інституціональних основ не лише сприяє добробуту окремо кожного, а й приносить користь суспільству загалом, веде до його процвітання, створюючи можливості для зростання, збільшуючи базу оподаткування й забезпечуючи різноманітні переваги, які заохочують громадян до участі в економічних та політичних процесах. Якщо у країні відсутні розумні і ясно сформульовані права власності й інститути, які їх захищають, то їхнє місце посідають неписане право й тіньова економіка, адже кожен захищає свої права у будь-який спосіб. Тим самим створюється поживне середовище для корупції, шахрайства й порушення громадянських прав.

Література

1. Pejovich S. The Markets for Institutions Versus the Strong Hand of the State: The Case of Eastern Europe / S.Pejovich, B.Dallago, L.Mittone // *Economic Institutions, Markets and Competition*. –Cheltenham: Edward Elgar, 1996.
2. Pejovich S. Karl Marx, property rights school and the process of social change / S.Pejovich // *Kyklos*. –1982. –№35. –P.383-407.
3. Furubotn E.G. Property rights, economic decentralization and the evolution of the Yugoslav firm, 1965–1972 / E.G.Furubotn, N.J.Pejovich // *Journal of Law and Economics*. –1973. –№16. –

P.273-302.

4. Furubotn E.G. The Economics of Property Rights / E.G.Furubotn, N.J.Pejovich. –Ballinger: Cambridge, 1974.
5. Demsetz H. Some aspects of property rights / H.Demsetz // *Journal of Law and Economics*. – 1966. –№9. –P.61-70.
6. Demsetz H. Towards a theory of property rights / H.Demsetz // *American Economic Review*. –1967. –№57. –P.347-359.
7. Coase R.H. The nature of the firm / R.H.Coase // *Economica*. –1937. –№4. –P.386-405.
8. Coase R.H. The problem of social cost / R.H.Coase // *Journal of Law and Economics*. – 1960. –№3. –P.1-44.
9. Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем) / Р.И.Капелюшников. –М.: ИЭ АН СССР, 1990. –90 с.
10. Barzel Y. Measurement cost and the organization of markets / Y.Barzel // *Journal of Law and Economics*. –1982. –№25. –P.27-48.
11. Barzel Y. Economic Analysis of Property Rights / Y.Barzel. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
12. Alchian A.A. Some economics of property rights / A.A.Alchian // *Politico*. –1965. –№30. – P.816-829.
13. Alchian A.A. Corporate management and property rights / A.A.Alchian // *American*

- Enterprise Institute for Public Policy Research. – Washington DC, 1969. –P.337-360.
14. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. –Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
15. Honore A.M. Ownership / A.M.Honore // Oxford Essays in Jurisprudence. –1961. –P.107-147
16. Барсукова С.Ю. Сетевые обмены российских домохозяйств. Опыт эмпирических исследований / С.Ю.Барсукова // Социологические исследования. –2005. –№8.
17. Барсукова С.Ю. Структура и институты неформальной экономики / С.Ю.Барсукова // Социологический журнал. –2005. –№2.
18. Ващекин Н.П. Безопасность предпринимательской деятельности / Н.П.Ващекин, М.И.Дзилиев, А.Д.Урсул. –М.: Экономика, 2002. –334 с.
19. Голованов Н.М. Теневая экономика и легализация преступных доходов / Н.М.Голованов, В.Е.Перекислов, В.А.Фадеев. –СПб.: Питер, 2003. –303 с.
20. Galbraith J.K. The Economics of Innocent Fraud. Truth for Our Time / J.K.Galbraith. – Boston-New York, 2004.
21. Гершуни Дж. Бюджеты времени и неформальная экономическая деятельность / Дж.Гершуни // Неформальная экономика: Россия и мир. –М.: Логос, 1999.
22. Gutmann P.M. The Subterranean Economy / P.M.Gutmann // Financial Analysts. –1977.
23. Дзилиев М.И. Рынок и насилие / М.И.Дзилиев. –М.: Мир безопасности, 1999.
24. Lester C. Thurow, Needed: A new system of intellectual property rights / C.Lester // Harvard Business Review. –1997. –September-October.
25. Monissen H.G. Eigentimstechte, Freiheit und Okonomische Effizienz / H.G.Monissen, S.Pejovich // Grenzen und Freiheit. –Wien, 1977. –P.283-284.
26. Meckling W.H. Values and the choice of the model of individual in the social sciences / W.H.Meckling. –Schweizerische Zeitschrift fur Volkswirtschaft und Statistik. –1976. –V.112. – №4.
27. The economics of property rights / Ed. by Furudoth E.G., Pejovich S. –Cambridge: Cambridge University Press, 1974.
28. Тамбовцев В.Л. Улучшение защиты прав собственности – неиспользуемый резерв экономического роста России? / В.Л.Тамбовцев // Вопросы экономики. –2006. –№1. –С.22-38.
29. Сото Е. Загадка капитала. Чому капиталізм перемагає лише на Заході і ніде більше? / Е.Сото. –К.: Ніка-Центр, 2009. –232 с.
30. Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире: Исследование нелегальной экономики в Перу. –М.: Catallaxy, 1995.
31. Cadot O. Corruption as a Gamble / O.Cadot // Journal of Political Economy. –1987. – №33.
32. Осипян А.Л. Рейдерство: коррупционные захваты и враждебные поглощения / А.Л.Осипян. – Краматорск, 2011. –840 с.
33. Миронов С.М. Рейдерство и коррупция – братья-близнецы / С.М.Миронов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rosbalt.ru/2008/11/21/543773.html>.
34. Тамбовцев В.Л. Экономическая теория институциональных изменений / В.Л.Тамбовцев. –М.: ТЕИС, 2005.
35. Зеркалов Д.В. Рейдерство: монография / Д.В.Зеркалов. –К.: Основа, 2011. –372 с.
36. Фрумкин К. Гринмейл: перезагрузка / К.Фрумкин [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <http://www.ko.ru/articles/23772>.
37. Manry D. Greenmail: A Brief History / D.Manry, D.Stangeland // Stanford Journal of Law, Business and Finance. –2001. –№6.
38. Lambsdorff J.G. Measuring Corruption – The Validity and Precision of Subjective Indicators (CPI) / J.G.Lambsdorff // Measuring corruption. Law, Ethics and Governance Series. – Hampshire: Ashgate Publishing Limited England, 2006. –P.81-100.
39. Riley B. 2013 Index of Economic Freedom: No Boost in Trade Freedom / B.Riley, A.T.Miller // Special Report from the Center for International Trade and Economics. –2012. – №123.
40. 2013 Doing Business: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. – Washington, DC: World Bank Group. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.doingbusiness.org>.

Статья поступила в редакцию 20.01.2013